

A feketekerámia ősi és új útjai

„Aki erre adja a fejét, az hivatásként választja” – mondta ifj. Fazekas István beszélgetéseink egyikén. Meglepett, milyen tudatosan, egyszerű kijelentésként határozta meg mestersége lényegét. Ha ránézünk legújabb alkotásaira, a forma, a funkció és a díszítés olyan harmonikus egységét fedezhetjük fel, amely ma ritkaságszámba megy. Napjainkban a világon elég kevés helyen készül feketekerámia. Ilyen színvonalon és kifinomultsággal alig valahol. Ifj. Fazekas István kerámiai – legyen az gyümölcsöstál, tárolóedény, bödön, ételhordó, fedeles korsó, szilke, sakkkészlet – hordozzák az ősi tudást, technikát, és egyszerűsmind modern alkotások. Évtizede foglalkozva pályájával, ma is talány, hogyan lehetséges: a nehéz agyagból, a „Föld és Tűz” anyagából egyre légiesebb művek születnek.

Ősi technika

Lehetséges, hogy megújulhat egy hat-nyolcezer éves módszerrel készülő tárgy? Hisz épp a lényegének a része, hogy nem változik. A mester találó szavai szerint „szerencsére ez a technika nem modernizálható”. Akkor viszont hogy maradhat fenn évszázadok múltán is, ha ma más eljárással sokkal egyszerűbben készülhet el bármilyen használati tárgy? Ennek járunk utána. Otthonunkban az ebédlőasztal feketekerámia tála közel az emberiséggel egyidős módszerrel készült – és ma is él! Rádöbbenve adódik a kérdés: megbecsüljük eléggé? Óvatosan írom le: népművészetünk egyik legrégebbi ága a megfelelő égetéssel, lefójtott füsttől fekete kerámia – a feketekerámia.

ifj. Fazekas István, *Bonbonier*, 2021, Nádudvari feketekerámia bemutatóház
Fotó: ifj. Fazekas István

Megújulás, híven a hagyományokhoz

A Múcsarnokban, 2018-ban megrendezett népművészeti nemzeti szalon, a *KÉZ–MŰ–REMEK* című kiállítás alap gondolata híven vonatkozik tárgyainkra is. „Ma, a könnyen megvásárolható és könnyen kidobható termékek özönében a generációkat kiszolgáló – és összekötő – minőségi kézműves tárgyak nem elévülő értéket képviselnek.” Az idei múcsarnokbeli kiállításon is központi helyet kapott a tizenegy generációra visszatekintő Fazekas család lenyűgöző kerámiasorozata.

Mi kell ahhoz, hogy ez a gyönyörű ősi feketekerámia itthon és a világ több pontján jelen legyen? Nagyon izgalmas kérdés, amelyre csak látszólag könnyű a válasz. Komplex jelenséggel van dolgunk, amelynek egyenként is fontosak az összetevői. Össze kell kapcsolódnuk – és a népmesei hőshöz hasonlóan megsokszorozódott erővel – fel kell erősíteniük egymás hatását. A napi használati tárgyokban valóban megjelenik a művészi érték.

Első és nélkülözhetetlen feltétel a legmagasabb szintű szakmai fölkészültség. Nem csoda, hogy a nádudvari fazekas Fazekas családban tíz-tizenegy nemzedék mesterségbeli tudása hozta létre azt az alapot, amely egy-egy generáción belül is több alkotót indított útjára. Figyelemre méltó ifj. Fazekas István gondolata az elődökről. A szép-, ük-, dédapa vitán felül igazi mesterek voltak, de a nagypapa és a nagymama tudása még a nagyok között is kiemelkedő volt. Ők – Fazekas Lajos és a felesége, Csizmadia Ilona – a teljes mintakincs birtoklása mellett is újtottak.

A hagyományos elbírja az újtást, sokszor így őrzi meg leginkább. A nagymama kivételes technikával dolgozott, „kontúrozott”, újra körülvéste a mintát. A rendkívül nehéz, munka- és időigényes módszer kevésbé volt folytatható. Nagyon igényes, elegáns, de nem vált fősodorrá. Zsákutca sem lett, mert itt van velünk néhány fennmaradt darab. Elgondolkodhatunk. Vissza kell-e nyúlni? Érdemes-e? Vagy új utakat keressünk? A Fazekas család nem mond le róla. Ez is a tudásuk része. Egy műremek ki van téve a bemutatóházukban, az elődök munkáit kiállító fő helyen.

„Mindenki láncszeme az egésznek.” A népművészet lényegéhez tartozik a gyökerekhez való ragaszkodás. Enélkül nincs népművészet. Beletartozik a helyhez való erős kötődés is. Népművészeink állítják, hogy minden ott teljesedik ki, ahol létrejött. Így Nádudvar a magyarság néprajzi-népművészeti térképén előkelő helyet foglal el.

A Kárpát-medencében harminchét feketekerámia-központ bizonyítottan működött, ahogy ezt Szabadfalvy József kutatásaiból, örökbecsű monográfiájából tudjuk. Csupor István népi kerámiáról szóló összefoglaló munkája is kellő arányban tárgyalja.

Minden régtől működő, mázas kerámiát készítő műhelyben eredetileg volt feketekerámia. Tiszafüreden, Mezőtúron és Mohácson is. A színes cserépedények elterjedésének idején a mázas kerámia a legtöbb helyen kiszorította a feketét. De szerencsénkre nem mindenütt! „Maradtunk egyedül mi” – foglalta össze ifj. Fazekas István 2023. júniusi, egész napokat a szakmának szentelő beszélgetéseink során. Fazekasmesterünk szerint két okból: „Az elhivatottság rajtunk állt és áll.” „Mást is tudott és tud ez a fajta kerámia.”

Néprajzkutató csak elismerheti ezt az áttekintőképeséget. A szakíró egyet tehet: idézi a szavait. A mélyen megragadott lényeg kap lakonikus megfogalmazást. A hatalmas anyag áttekintése után sem mondhatunk mást. Több tanulmányomban fontosnak tartottam és tartom megörökíteni a kiemelkedő népművészek szavait. Meg kell őriznünk őket! Ősi és modern egymásba játszik. Előfordul, hogy egy-egy vásárló „valami modernet” kér

a portékák közül, és rámutat a legrégebbi geometrikus díszítésű edényre. Sokszor a „legmodernebb” a legrégebb.

Különböző utak és elágazások

A fennmaradáshoz a történetiség és a jelen ismerete egyaránt fontos. Id. Fazekas István testvérei is Nádudvaron élnek, dolgoznak. Különböző, elismert teremtő emberek, alkotóegyéniségek. A báty, Fazekas Lajos híres mester. Nyolcvanadik évében még dolgozik a műhelyében. Az öcs, Fazekas Ferenc is a saját útját járja. Id. Fazekas István nagy érdeme, hogy az 1970-es, az 1980-as években visszahozta az eltűnőfélben levő virágmintás stílust, kiteljesítve azt. Népművészet-szeretétét jól mutatja, hogy nyugdíjba vonulása után még kilenc évig tanított a kézműves iskola kerámia tanszakán.

A mai nemzedékből ifj. Fazekas Istvánhoz érkezünk, akinek a munkáit Európa jelentős múzeumai őrzik, akinek korongozását napi harmincezer néző várta ki türelmesen (kordon között) a milánói világkiállításon, akinek Atlantából komoly megrendelések vannak, aki ma is ugyanolyan lelkesen beszél munkájáról, mint évtizedekkel ezelőtt.

ifj. Fazekas István,
Sakk-készlet,
2020,
Nádudvari feketekerámia bemutatóház
Fotó:
ifj. Fazekas István

Ífj. Fazekas István,
Cseréppipa,
2023,
Nádudvari
feketekerámia
bemutatóház
Fotó:
Ífj. Fazekas
István

Apa és fiú múlhatatlan érdeme, hogy létrehozták azt a három egységből álló kiállítási együttest, ahol valóban megismerhető a nádudvari feketekerámia. A műhely, a népművészeti gyűjtemény háza és a bemutatóház a jelen alkotásaival mind ezt a célt szolgálja. Hasonló léptékű központ Európában nem található. A fennmaradást ez éppúgy segíti, mint a többi újítás. Megáll rajta a szem, ahogy ífj. Fazekas István munkáit jellemezte értő nézője. Valóban megáll a szemünk a legújabb műremekeken. Érdemes sorra venni a további megújulási utakat munkásságában-művészetében. „Ha csak csirkeitatót csinálunk, mi öljük meg.” Nem lehet megragadni bizonyos formáknál. „Ha csak egy fazonú tányért csinálunk, nem sokra megyünk. Mit használnak az emberek? Négy-öt félét kell készíteni! Meg kell találnunk, milyen legyen az új portéka, ami használható és szép is.”

A díszítmények ritmusa, elhelyezése szintén új lehetőségeket biztosít. Régen minden tárgynak adott helye volt a lakásbelsőben. A tányér fent, a falon, a kanta lent, a vízspadon. A szem látószögében levő részeket díszítették a legjobban, a kantánál például a nyakát. A teljes felületen csak a szemmagasságban elhelyezett edények kaptak díszítést, leginkább a tálak, a tányérok.

Mikor változik nagyot egy adott terület népművészete? Amikor megváltozik maga az élet. Más életforma közepette más lesz a tárgy funkciója, mérete. Ma nincs korsószek, de van polc a konyhában. Régen a tárolóbodonok húsz-harminc literesek voltak, ma két-három literesre van szükség. A kisebb jól használható, a nagyot nem tudja az ember hova tenni. A mester szívesen megcsinálja a kisebbet, de örül, ha nagyobbat is kérnek tőle. A hagyományokhoz ragaszkodó, nagy alapterületű lakással rendelkezők mostanában gyakran vesznek szép nagy méretűt. „Egyre kevesebben tudnak ma már szép, nagy edényeket készíteni.”

Egyszeri, egyedi alkotások

Az újítás egyik legsajátosabb útja a teljesen egyedi tárgyak létrehozása. Ífj. Fazekas István hetekig dolgozott egy sakkkészleten, amely egészen különleges, egyedi tárgyegyüttes, a legősibb technikával készítve – kétféle égetéssel: fekete- és terrakottaégetéssel. A vörös-fekete sakkfigurákat népies bájjal formálta meg, a sakkasztal kockáit hajszálpontosan, egyesével illesztette össze a művész. Ebből egyetlenegy van a világon. Hármasként motiváció segítette a munkát: feltett szándéka volt az alkotónak valami egyszeri létrehozása, a két égetési technika együtt-használata, és a személyes inspiráció is nagyon fontos volt. A sakkozó unokaöcs számára készült.

Elfelejtett kincseink

Ífj. Fazekas István egyik kedvelt gondolatköre az „elfelejtett kincseink”, régi tárgyak visszahozatala az életbe, a használatba. Aratókorsót már nem csinálnak, lisztesszobon ma nincs használatban. Alig készül cseréppipa. (A XIX. században milyen nagy kultusza volt.) Híres a debreceni Déri Múzeum cseréppipa-gyűjteménye (jelen sorok írója leltározta be egy egész nyáron át, túl a néprajzi gyakorlaton is); Nádudvaron még megvan a neve a „Pipagödörnek”. Igen elmés találmány volt a hideg vajtartó, nomád körülmények közt dolgozók még ma is használhatják. Cserépsíp, persely, gyermekjátékok – e tárgyaknak még van keletjük, ez is folytatható. Újra „legyártva” a régi tárgyak nem mennek feledésbe, sőt a múlt a jelenben tovább él.

Népművészet és közönség

Tudatosítanunk kell magunkban: olyan gazdag a népművészetünk, hogy van miből merítenünk. Csak tiszta forrásból... A hímzések, szöttek, fafaragások, kerámiák és a többi kézműves ág a tájegységek, stílusok tekintetében is szerteágazó, így a variációk is végtelenek lehetnek. Megállja a helyét bármely népművészeti ág ma is. Betehető a modern világba. „Nincs olyan ország, amelynek ilyen gazdag a kerámia-kultúrája” – hihetünk ífj. Fazekas Istvánnak. Ajándéktárgyként mindenütt ugyanazt árulják Bécs-től Tokióig. Ugyanazt kapjuk a világban. Mi járhatunk/járjunk egy másik úton! Nekünk annyi a helyi jellegzetesség, van belőlük bőven, merítsünk hát abból! „Fontos, hogy tudjuk az értékeinket! Tényleg ez különböztet meg minket bárki mástól.”

Már néhány, ajándéktárgyakat is kínáló galéria, bolt tulajdonosa tudja ezt. Nem véletlen, hogy a Pesti Vigadó épületében működő elegáns galéria a tiszafüredi Szűcs Imre és a nádudvari ífj. Fazekas István kerámiáit állítja az

üzlet leglátványosabb terébe. (Itt nem találunk olyan darabokat, amelyeken gyors, látványos „minták” díszlenek eredeti magyar formákon...) Itt a külföldi turista is csak autentikus alkotásokkal, a legmagasabb igényű népművészeti tárgyakkal találkozhat. Nem mindegy, mit visz magával haza – hazánk kultúrájából. Sajnos, ma nincs vagy alig van a népművészetnek értő közönsége. Honnan is lenne, amikor a honismeret tantárgy csak választható kategóriában van jelen az ötödik osztályos tanrendben? A vásárokon, fesztiválokon – ahogy id. Fazekas István tapintatosan fogalmaz – „túl vegyes a kínálat”.

Nincs hol találkozson vásárló és a népművészet. „Valaha a meghirdetett népművészeti vásárokon mind meszter volt, aki benevezett, portékát vitt. Ma a szappankészítő is – anélkül, hogy megbántsunk – kézműves. Azért, mert valaki kézzel létrehoz egy terméket, még nem kézműves!” Egyértelműen ki kell mondanunk, nem minden kézzel készült dolog tekinthető és nevezhető népművészetnek. Napjainkban nem egyértelmű a szóhasználat. „Ami nem kézzel készül – nem alkotás. Ugorhat a bögrén bármilyen bájos kis szöcske – nem népművészeti alkotás” – állítja ifj. Fazekas István. Az igazi népi kerámia ma kiállításokon, közösségi házakban, galériákban jelenik meg leginkább. E helyszínek üdítő igényességgel dolgoznak. Ez is biztató.

A feketekerámia a világban

Ha a nemzetközi ismertségre tekintünk, egy nagyszabású eset kínálkozik. Amerikai, 2022-es bemutatkozása során a Santa Fé-i kiállítása kapcsán ifj. Fazekas István kétezredarabos megrendelést kapott Atlantából. 2023 januárjától áprilisáig négy ütemben készítette el az edényeket. Napi tízóránynál leginkább több volt a munkaidő. Apa és fiú közösen csomagolt – és elkészültek. A messzi étermek, közintézmények fogadótermei most eredeti, szép magyar népművészeti tárgyakkal emelik színvonalukat, és viszik a magyar fazekasság híret a világban. Érdeemes kitekinteni a feketekerámia nagyvilágbeli jelenlétére. Ma már nem sok helyen készítenek feketekerámiát a világon, de néhány fontos, számontartott műhelyben és helyszínen – Indiában, Mexikóban, Etiópiában, Afrika egyes más részein – vannak működő műhelyek, falvak is, vásározással.

„Ma is van egy néprajzi része a világnak! Izgalmas, hogy árucserével találunk gazdára a kerámiatárgyak. De jó lenne ezeket a különböző világrészekről származó feketekerámiákat egy kiállítóteremben látni!” Nagy gondolat, bár megvalósulna! A sava-borsa egy adott kultúrának a saját népművészete. Az egyetlen, amely képes megkülönböztetni, reményeink szerint össze is kötni, ismertté tenni helyeket, településeket, életmódot, életmódváltást, ízlést. A közös, ősi, több ezer éves technika milyen

helyi formák, díszítések kialakulásához vezetett? A legfigyelemreméltóbb ma a mexikóiak művészete. Bárhová megyünk a világ múzeumaiba, a legrégebbi régészeti leletek között ott van egy feketecserép-darab.

A nádudvari mintakincs hímzéseken

A megmaradásnak komoly esélyt ad az is, ha egy másik népművészeti ág merít a régebbiből. A domborműves kerámiamotívumok átmehetnek a hímzésbe. Nagy lépés a népművészeti ágak között: a nádudvari feketekerámia motívumai megjelennek a hímzés területén is. Kézenfekvő is volt, mert a népi feketekerámia már benne van a Hungarikum-rendszerben, kapcsolódik a *Hungarikum Textil 5 éve* című pályázathoz, és két-három más területen mindig megkapta a speciális nívódíjat.

Ifj. Fazekas István felesége, Sütő Brigitta hímző népművész a férje hatására kezdte el a hímzést kerámiamotívumokkal. Így a textilen ezzel valami igazi továbbmegy. A virágos is, a geometrikus is. Szépen szabott kosztümbakáton, szoknyán is láthatjuk. Ez is egy elágazás. A megmaradás-újítás egy útjának tekinthetjük, mert méltó módon történik a felhasználás. Brigitta varr is. Itt jegyzem meg, hogy nem kellő szakmai tudással, nem megfelelő textilen „beépített”, néha még meg is változtatott (például más színnel varrt) népművészeti elem nem tekinthető felhasználásnak, és többet árt, mint használ. A női divatban erre is, arra is van példa.

Sütő Brigitta gyönyörűen hímzi a nádudvarit a maga varrta ruhákon, kedvencét, a szilágyságit és a hajdúsági kisbunda-mintákat szintén. Kilenc alkotása mind kiállítási darab, valamennyi zsűriszámot kapott. Az idei műcsarnokbeli népművészeti nemzeti szalon kiállításon is szerepelt fiatal alkotóként. A hajdúsági kisbunda-motívumokkal sok női darab van díszítve: táska, stóla, kendő, laptoptáska, válltáska, neszesszer. Kreativitásért neki sem kell a szomszédba mennie... A motívumok mai használati tárgyakon élnek tovább. A Nádudvari Hímzőkörben nyolc-tizenöt asszony, lány hímez. Elismert, díjazott alkotóközösség, Sütő Brigitta vezeti a munkájukat.

Régen a textilek mintáit még egy másik funkciójú textilre sem tették át. A felső-tiszai, beregi keresztaszemes vásznakhoz kapcsolódó kutatásainkban is nyilvánvalóvá vált, amit rég tudhattunk: más az abroszminta, más a törülközőminta, mást varrtak a kenyereszákra. A halotti vásznak rendje még kötöttebb volt. Mindezt összefüggő, egységes motívumrendszerben valósították meg a szövő- és hímzőasszonyok a XIX. században és a XX. század első felében. A rendszerszerűséget kell hangsúlyoznunk. A párnákon már előfordult közös minta is. Arra ritkán volt példa a népi kultúrában, hogy egy adott mintakincs megjelenjen egy másik népművészeti ágban, mint ahol létrejött.

ifj. Fazekas István – Sütő Brigitta, *Női alkalmi ruha feketekerámia ékszerekkel*, 2021, Nádudvari feketekerámia bemutatóház
Fotó: ifj. Fazekas István

A XX. század második felétől aztán gyakran előfordult. Ez akkor sem volt baj, ma sem az. Ezzel is gyarapodik a teljes magyar népművészet. Az autentikusság kérdését – ha páratlan szakmai tudással, tehetséggel, a népművészetből kinövő, és nem tőle idegen módon valósul meg – nem érinti. Az új utakat, a megmaradást, a továbbélést segíti.

Jelen és jövő

Szólnunk kell még egy útról, amely a jelenben a jövőt egyengeti: a nádudvari kézműves iskoláról. A hivatalos neve: BSZC Nádudvari Népi Kézműves Szakközépiskolája. Id. Fazekas István fazekasművész több művésztszársával alapította 1992-ben. Az első tizenkilenc év alatt az iskola országos-nemzetközi szintűvé vált fazekas, faműves,

szövő-takács, nemezes, bőrműves szakágakban. Kezdetben nyolcosztályos általános iskola volt, erre épült a középiskola, majd érettségizettek, sőt, egyetemisták is jelentkeztek. Id. Fazekas István sokat tett azért, hogy a kezdetben csak a nyolcadik osztályt befejezetteknek meghirdetett iskola mára a néprajz szakos egyetemisták gyakorlólhelyévé is kinőtte magát. „Úgy látom, egyre sikeresebb az iskola” – mondja az alapító és sok évig ott tanító fazekas-tanár.

Id. Fazekas Istvánnak számos díja közül a Kőlcsey-díj a legkedvesebb. Ifj. Fazekas István is nehezen tud egyet kiemelni. A 2017-es Folktrend-díjat első fazekasként nyerte el 2018-ban. A huszonöt éves jubileumi kiállításának azért örült, mert otthon, Nádudvaron rendezték, ahol korábban még „ismerik, és mégse ismerik”. Ma már komoly megbecsülés övezi. 2019-ben Prima díjas lett a nádudvari fazekas Fazekas család. 2020-ban fazekasművészünk Pro Urbe díjat kapott, s nagyon örül a város elismerésének. Műveiből átfogó kiállítást rendeztek 2020 adventjétől 2021 januárjáig, és ifj. Fazekas István pályája egyik legnagyobb kitüntetésének tekinti, hogy a debreceni Nagytemplomban, a magyar reformátusság legjelentősebb épületében. Nádudvar és Debrecen elismerése az alkotó számára a szűkebb haza szeretetét is megtestesíti. Látjuk, az elismerések sora folytatódik, mint ahogy a kemény fizikai és szellemi munka is. Idén Németországból és Amerikából kapott nagy léptékű megbízásokat, de több felkérése van nagykerámiákra is, például jókora bodonokra.

Készülnek az idej kiállításokra – Cegléd, Mende meghívására, és nem szünetel az újítás sem. A további új utak egyike a Dél-Amerikából hozott fekete agyag megmunkálása. Ritkaság az egész világon: fekete agyag – fekete mázzal. Ilyen sem volt eddig, de már van!

Mázás feketekerámia-edények, amelyek művészi igény-nyel készültek, és a napi életet szolgálják. Forma, funkció, díszítés hármassága, amely készítőjük eszménye és fő törekvése. Ha ellátogatunk a debreceni Csokonai Étterembe, a fogásokat ifj. Fazekas István rendkívül szép vonalú, elegáns fekete mázas feketekerámiáiban tálalják föl. A hat-nyolcezer éves technika, a mesterségbeli tudás maximuma, a szakmaszeretet, a továbbfejlesztés igénye ismét értéket teremtett.

Az alkotó és a néprajzos is kérdezi magától, s kérdezik egymástól: ki készíti e szép napi használati tárgyakat? Ki ő? Mester? Iparos? Művész? Népművész? Iparművész? Bizony, gyakran nem egyértelmű e szavak értelmezése. Nem a titulus a lényeg, osztja meg ifj. Fazekas István. „A fazekas szót használjuk és szeretjük leginkább.”